

BARTOSZ GÓRECKI*

ZA LINIĄ FRONTU
WYBRANE ŹRÓDŁA DO DZIEJÓW
WOJNY POLSKO-SOWIECKIEJ LAT
1919-1921 ZACHOWANE W AKTACH
WŁADZ ADMINISTRACJI RZĄDOWEJ
I SAMORZĄDOWEJ W ARCHIWUM
PAŃSTWOWYM W ŁODZI

Rok 2020 stał się asumptem do przypomnienia wydarzeń sprzed stu lat, kiedy to młode, odradzające się państwo polskie wyszło zwycięsko ze zmagania militarnych z Rosją bolszewicką i tym samym zachowało na kolejnych dwadzieścia lat niepodległy byt polityczny. Dzięki zwycięstwom militarnym odniesionym przez polskie wojska w 1920 r. w Bitwie Warszawskiej i Niemeńskiej zastopowano pochód armii bolszewickiej na Zachód Europy i tym samym oddalono widmo przekazania krajom europejskim „owoców rewolucji”.

Odzyskanie przez Polskę niepodległości w listopadzie 1918 r. rozpoczęło proces formowania się granic młodego państwa. Szczególnie niejasna i skomplikowana sytuacja związana była ze wschodnią granicą II Rzeczypospolitej. Wycofujące się z działań wojennych wojska niemieckie pozostawiały na Wschodzie wolne tereny, które były przejmowane przez bolszewików. Wobec braku jednoznacznych zapisów związanych ze wschodnią granicą II Rzeczypospolitej bardzo szybko zaczęło dochodzić tam do potyczek

---

* Historyk, pracownik Archiwum Państwowego w Łodzi.

z wojskami sowieckimi, co w konsekwencji doprowadziło do otwartego konfliktu pomiędzy sąsiadującymi państwami. Zakończenie wojny polsko-sowieckiej, toczącej się z różnym natężeniem i ze zmiennymi kolejami losu w latach 1919–1921, dzięki ogromnej mobilizacji wewnętrznej polskiego społeczeństwa zarówno na polu militarnym, jak i gospodarczym, zamknęło proces kształtowania się polskich granic. Aktem kończącym zmagania polsko-sowieckie był, zawarty w dniu 18 marca 1921 r., traktat pokojowy w Rydze.

Gwarantem trwałości wschodniej granicy II Rzeczypospolitej stała się decyzja Rady Ambasadorów zatwierdzona 15 marca 1923 r., którą opublikowano jako *Oświadczenie Rządowe z dnia 20 kwietnia 1923 r. w przedmiocie uznania granic wschodnich Rzeczypospolitej*. W dokumencie tym zapisano, że za granicę Polski z Rosją uznano „Linie oznaczoną i zasłupioną, za zgodą obu Państw i na ich odpowiedzialność, w dniu 23 listopada 1922 r.”¹

O ile opis działań frontowych w trakcie wspomnianego konfliktu znalazł należne mu miejsce w literaturze przedmiotu², o tyle zagadnienie losów polskiego społeczeństwa, które musiało ponosić trudy wojenne za linią frontu wciąż pozostaje otwartą przestrzenią dla badań historycznych. Stąd, chcąc poszerzyć wiedzę związaną z przedmiotową problematyką, autor tekstu pokusił się o wstępne wytyczenie i zaproponowanie kierunków poszukiwań archiwaliów, które wchodzi w skład akt władz administracji rządowej i samorządowej przechowywanych w Archiwum Państwowym w Łodzi. Podczas przeglądania dokumentów, analizowanych głównie pod kątem wpływu na kwestie gospodarcze, społeczne i finansowe, autor natknął się na wiele interesujących archiwaliów powstałych zarówno przed, jak i po 1920 r.

Prezentowany tekst, z uwagi na założony rozmiar, nie wyczerpuje oczywiście w pełni samego zagadnienia. Praca ma na celu jedynie wytyczenie kierunków poszukiwań i zasygnalizowanie badaczom dziejów Polski oraz tym wszystkim, którzy interesują się historią, a szczególnie zagadnieniami regionalnymi, że archiwalia przechowywane w zasobach archiwów państwowych wciąż czekają na pogłębioną analizę, zwłaszcza w odniesieniu do problemów mało do tej pory eksponowanych, takich jak wspomniane już wyżej sprawy społeczne, gospodarcze czy finansowe. Autor tekstu serdecznie

¹ „Dziennik Ustaw” 1923, nr 49, poz. 333.

² Przykładem mogą być następujące prace: L. Wyszczelski, *Wojna polsko-rosyjska 1919–1920*, t. 1–2, Warszawa 2010; tenże, *Operacja Warszawska sierpień 1920*, Warszawa 2005; T. Kutrzeba, *Bitwa nad Niemnem (wrzesień–październik) 1920*, Warszawa 1926; E.V. D’Abernon, *Osiemnasta decydująca bitwa w dziejach świata pod Warszawą 1920 r.*, Warszawa 2011; N. Davies, *Orzeł biały, czerwona gwiazda. Wojna polsko-bolszewicka 1919–1920*, Kraków 2006.

zaprasza do sięgnięcia po owe dokumenty w Czytelniach archiwów, jak też do przeprowadzenia samodzielnych poszukiwań z wykorzystaniem portalu „szukajwarchiwach”, gdzie dzięki wieloletniej pracy polskich archiwistów udało się zgromadzić i udostępnić *on-line* informacje o zasobach poszczególnych placówek archiwalnych.

Kwerenda przeprowadzona w zasobie APŁ pozwoliła na dotarcie i zaprezentowanie szerszej palety archiwaliów, na podstawie których można lepiej poznać mało dotychczas eksplorowane zagadnienia – nie będące bezpośrednio związane z działaniami frontowymi wojny polsko bolszewickiej – które znalazły odbicie w działalności urzędów administracji rządowej i samorządowej ówczesnego województwa łódzkiego. Wynika to przede wszystkim z faktu, że Łódź oraz województwo łódzkie nie były bezpośrednio areną zmagañ wojennych lat 1919–1921. Istotne wydaje się natomiast zwrócenie uwagi na to, co działo się poza linią frontu i uwypuklenie swoistego klimatu zagrożenia, który bezpośrednio wpływał na warunki życia zarówno te natury gospodarczej, jak i społecznej. Należy w tym miejscu podkreślić, że toczące się działania wojenne bardzo niekorzystnie wpływały na życie mieszkańców miast i wsi. Polskie społeczeństwo musiało mierzyć się ze złym stanem aprowizacji, szalejącą inflacją oraz – co chyba najgorsze – ze strachem przed nadejściem frontu i ewentualnością utraty dopiero co odzyskanej niepodległości. Ale rok 1920 to nie tylko eskalacja problemów, to także ogromna mobilizacja na polu społecznym, gospodarczym oraz militarnym. Obraz, jaki wyłania się z dokumentów objętych kwerendą, to dowód na to, że młoda administracja rządowa i samorządowa oraz polskie społeczeństwo czynnie i aktywnie podejmowało inicjatywy, które miały na celu, w miarę oczywiście możliwości i środków, wspierać walczących w obronie kraju polskich żołnierzy.

Przed zaprezentowaniem wyników poszukiwań należy wspomnieć, że już w 2010 r. temat wojny polsko-bolszewickiej znalazł się w kręgu zainteresowania pracowników APŁ. Wtedy to, z okazji 90. rocznicy Bitwy Warszawskiej, APŁ we współpracy z Urzędem Miasta Łodzi i Fundacją Monumentum Judaicum Lodzense przygotowało wystawę plenerową pt. *18. decydująca bitwa w dziejach świata*. Autorem scenariusza, tekstu i kwerendy archiwalnej do wystawy był Tomasz Walkiewicz, graficznie opracował ją Mieczysław Potocki. Na ekspozycję złożyło się 40 plansz przybliżających historię wojny polsko-rosyjskiej z lat 1919–1921 oraz prezentujących polskie plakaty i afisze propagandowe z tego okresu. Wystawa była eksponowana w 20 citylightach, ustawionych od 20 lipca do 31 sierpnia 2010 r. przed Urzędem Marszałkowskim w Łodzi przy al. Marszałka Józefa Piłsudskiego 8. Od 28 września 2011 r. wystawę tę, pod zmienionym tytułem *Bitwa*

Warszawska 1920 na plakatach historycznych, można było oglądać w siedzibie Muzeum Fabryki w Łodzi i w foyer kina „Cinema City” w Łódzkiej Manufakturze. Towarzyszyła ona wówczas uroczystej, łódzkiej premierze filmu Jerzego Hoffmana *Bitwa Warszawska 1920*. W 2012 r. wystawa *18. decydująca bitwa w dziejach świata* jeszcze dwukrotnie była wypożyczona z APŁ. Najpierw do Muzeum Historii Miasta Zduńska Wola, które zaprezentowało ekspozycję od 13 lipca 2012 r. w Ośrodku Pamięci św. Maksymiliana Marii Kolbego w Zduńskiej Woli. Następnie wystawa została przeniesiona do Muzeum Okręgowego w Sieradzu, które udostępniło ją zwiedzającym od 14 sierpnia 2012 r. w Domu Katolickim Parafii Wszystkich Świętych w Sieradzu. Jednocześnie z tą wystawą plenerową przygotowano jej wersję wirtualną, noszącą taki sam tytuł. Została ona uruchomiona na oficjalnej stronie łódzkiego archiwum 20 lipca 2010 r.³

W niniejszym tekście dokonano prezentacji dokumentów kierując się ich przynależnością do poszczególnych zespołów archiwalnych. Taka propozycja ujęcia tematu, zdaniem autora, pozwoli na lepsze zorientowanie się czytelnika w zawartości dokumentacji, która dzięki powyższemu usystematyzowaniu będzie mogła zostać wykorzystana w ramach prowadzonych badań związanych z szeroko pojętą regionalistyką. W pracy wykorzystano m.in. archiwalia wchodzące w skład akt władz wojewódzkich, akt miast, akt władz powiatowych, akt gmin oraz akt łódzkiego żydowskiego związku wyznaniowego, który z uwagi na ówczesne regulacje prawne także można, w opinii autora, traktować jako przykład instytucji o charakterze samorządowym. Taki przekrój zgromadzonych informacji pozwala na szersze spojrzenie na problematykę dotyczącą warunków życia ówczesnej ludności, inicjatyw obywatelskich z tego czasu, mających na celu niesienie pomocy osobom dotkniętym zawieruchą wojenną, czy też na dokonanie wstępnej analizy i oceny poczynań lokalnych władz administracji rządowej i samorządowej wobec toczącego się konfliktu polsko-sowieckiego lat 1919–1921, ze szczególnym uwzględnieniem roku 1920. W pracy zamieszczono, zachowując oryginalną pisownię, fragmenty dokumentów, co zdaniem autora czyni tekst bardziej atrakcyjnym dla samego Czytelnika.

Pierwszymi dokumentami zaprezentowanymi w niniejszej pracy są archiwalia wchodzące w skład zespołu archiwalnego Urząd Wojewódzki Łódzki 1918–1939. Z uwagi na fakt, że urząd ten spełniał ówczasnie funkcję nadzorczą nad powiatowymi władzami samorządowymi można tutaj natknąć się na dokumenty, które zostały wytworzone przez poszczególne Wydziały Powiatowe funkcjonujące na terenie województwa łódzkiego. Przykładem takiej dokumentacji jest *Sprawozdanie z ogólnej charakterystyki*

³ <http://www.lodz.ap.gov.pl/art,53,18-decydujaca-bitwa-w-dziejach-swiatea> [dostęp: 15 X 2019 r.].

prac Sejmiku i Wydziału Powiatowego za miesiąc kwiecień, maj, czerwiec i lipiec 1920 r. powiatu brzezińskiego, w którym zwrócono uwagę na potrzebę podjęcia szerokiej i wszechstronnej akcji wsparcia finansowego państwa polskiego poprzez „zakupienia pożyczki i zapisywania się do szeregów armii ochotniczej”⁴. Tenże sam organ władzy w swoim kolejnym sprawozdaniu z września 1920 r. oraz w piśmie z października 1920 r., skierowanym do Urzędu Wojewódzkiego Łódzkiego, zamieścił adnotację o działalności Powiatowego Komitetu Rady Obrony Państwa⁵ oraz o opóźnieniach w funkcjonowaniu urzędu „Z powodu wstąpienia kilku urzędników tutejszego biura do szeregów armii ochotniczej”⁶. Także władze Wydziału Powiatowego w Piotrkowie Trybunalskim poruszyły w swoim sprawozdaniu problemy dotyczące opóźnień związanych z realizacją inwestycji drogowych i zdekompletowaniem personelu technicznego⁷.

Jednym z zadań nałożonych na ówczesne Wydziały Powiatowe było „realizowanie” danin na rzecz wyekwipowania wojska, co bardzo uszczuplało ich budżety i tym samym hamowało lokalne inwestycje⁸. Przykładowo

⁴ APŁ, Urząd Wojewódzki Łódzki 1918–1939, *Miesięczne sprawozdania Wydziałów Powiatowych: Brzeziny, Kalisz, Koło, Konin, Łask, Łęczyca, Łódź i Pabianice za lata 1919–1921*, sygn. 2607, *Sprawozdanie sytuacyjne powiat brzeziński 10 czerwiec 1920 r.*, bp.

⁵ W celu skoordynowania działań naczelnych władz II Rzeczypospolitej, związanych z odparciem najazdu bolszewickiego, w dniu 1 VII 1920 r. powołano, na mocy ustawy (DzU, 1920, nr 53 poz. 327) do życia Radę Obrony Państwa (ROP), której przewodniczącym został Naczelnik Państwa Józef Piłsudski. W dniu 7 lipca na posiedzeniu odbytym w gabinecie Marszałka Sejmu Ustawodawczego Wojciecha Trąpczyńskiego „na wezwanie ROP” podjęto decyzję o utworzeniu Obywatelskiego Komitetu Obrony Państwa pod przewodnictwem generała broni Józefa Hallera. Komitet ten służył formującej się Armii Ochotniczej „jako intendentura i jako jej tyły organizacyjne”. Przyjmuje się, że Armia Ochotnicza została formalnie powołana do życia na mocy rozkazu Ministerstwa Spraw Wojskowych, Sztab Oddział I Nr 7028/Org z dnia 8 VII 1920 r. *O utworzeniu Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczej*. Szefem Armii Ochotniczej został również generał broni Józef Haller. Jednym z zadań Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczej był werbunek ochotników, który mógł być prowadzony przez „odnośne instytucje wojskowe, władze cywilne (starostwa, gminy) oraz wszelkie organizacje społeczne”. Rozwinięciem działalności werbunkowej stało się następnie powołanie do życia odpowiednich komórek organizacyjnych na szczeblach miast wydzielonych, powiatów oraz gmin. Por. *Obrona Państwa w 1920 roku. Księga sprawozdawczo-pamiętkowa Generalnego Inspektora Armii Ochotniczej i Obywatelskich Komitetów Obrony*, red. W. Ścibor-Rylski Warszawa 1920.

⁶ APŁ, Urząd Wojewódzki Łódzki, *Miesięczne sprawozdania Wydziałów Powiatowych: Brzeziny, Kalisz, Koło, Konin, Łask, Łęczyca, Łódź i Pabianice...*, sygn. 2607, *Sprawozdanie sytuacyjne powiat brzeziński 10 czerwiec 1920 r.*, bp.

⁷ APŁ, Urząd Wojewódzki Łódzki, *Miesięczne sprawozdania sytuacyjne Wydziałów Powiatowych: Piotrków, Radomsko, Sieradz, Słupca, Turek i Wieluń za lata 1919–1921*, sygn. 2608, *Sprawozdanie sytuacyjne półroczne za czas od 1 lipca do 31 grudnia 1920 o samorządzie powiatowym*, bp.

⁸ Przykładem może być tutaj nałożenie w 1920 r. specjalnego, jednorazowego podatku na właścicieli zakładów handlowych i przemysłowych oraz właścicieli gruntów powiatu piotrkowskiego, por. APŁ, Urząd Wojewódzki Łódzki, *Protokoły posiedzeń Wydziału Powiatowego*

wspomniane obciążenia finansowe dotknęły mieszkańców powiatu wieluńskiego, kiedy to w dniu 20 sierpnia 1920 r. Wieluński Sejmik Powiatowy uchwalił, kierując się wytycznymi zawartymi w okólniku Obywatelskiego Komitetu Wykonawczego Obrony Państwa, „wniosek dobrowolnego opodatkowania się mieszkańców na rzecz obrony państwa”⁹.

We wspomnianych aktach Urzędu Wojewódzkiego Łódzkiego, oprócz dokumentacji związanej z władzami powiatowymi, znajduje się także szereg odpisów różnego rodzaju pism, które sporządzano w poszczególnych ministerstwach. Dla interesującego nas okresu lat 1919–1921 szczególnie istotne są okólniki i korespondencja wytworzona w kluczowych dla tego okresu Ministerstwie Spraw Wewnętrznych oraz Ministerstwie Spraw Wojskowych.

Kolejnym zespołem archiwalnym, gdzie autor odnalazł dokumenty związane z przedmiotowym zagadnieniem jest Wydział Powiatowy Łódzki 1918–1939. W zespole tym znajdują się m.in. materiały dotyczące poboru do armii czy też różnego rodzaju protokoły i sprawozdania, w których nawiązywano do sytuacji militarnej w 1920 r. Przykładowo sprawa powołania ochotników do armii znalazła swoje odbicie w *Protokole LIV posiedzenia Wydziału Powiatowego Sejmiku Łódzkiego z dnia 14 lipca 1920 r.* W dokumencie tym widnieje postanowienie członków Wydziału Powiatowego Łódzkiego o powołaniu do życia Komisji Kwalifikacyjnej

składającej się z 5 osób, w skład której wejdą: Przewodniczący Wydziału Powiatowego, 1 delegat Wydziału Powiatowego, 1 urzędnik Wydziału Powiatowego, 1 delegat Komitetu Związku i 1 urzędnik Wydziału Handlowego¹⁰.

Warto w tym miejscu zaprezentować również fragment obrad *XIV posiedzenia Sejmiku Łódzkiego odbytego w Łodzi (Sala posiedzeń Rady Miejskiej) dnia 20 października 1920 r.*, gdzie zwrócono uwagę na cele, jakie stoją – po zakończeniu działań militarnych – przed polską administracją samorządową. W dokumencie tym podkreślono, że:

część pracy nad organizacją jak najidealniejszej Polski powinny przyjąć na siebie samorządy powiatowe, miejskie i gminne. Sejmiki, Rady Miejskie i Rady Gminne powinny zdać teraz egzamin swej dojrzałości politycznej i wziąć się do pracy organizacyjnej na terenach podległych swym wpływom¹¹.

w Piotrkowie na rok 1920, sygn. 2618, *Protokół IX plenarnego posiedzenia Sejmiku Powiatowego w Piotrkowie odbytego w dniu 7 i 8 października 1920 r.*, bp.

⁹ APŁ, Urząd Wojewódzki Łódzki, *Protokoły posiedzeń Wieluńskiego Sejmiku Powiatowego 1919–1920*, sygn. 2624, bp.

¹⁰ APŁ, Wydział Powiatowy Łódzki, *Protokoły Wydziału Powiatowego z 1920 r. N. XXIX–LXVII*, sygn. 137, k. 92.

¹¹ APŁ, Wydział Powiatowy Łódzki, *Protokoły Sejmiku Łódzkiego z 1919 i 1920 r. N. I–XIV łącznie*, sygn. 116, k. 170.

Toczący się konflikt polsko-bolszewicki wpływał niekorzystnie także na sferę związaną z działalnością artystyczną i kulturalną. Ograniczenia związane ze sprawami kultury znajdują swoje odbicie w okólniku Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia 16 stycznia 1920 r. (nr 882), który zachował się w kolejnym prezentowanym zespole archiwalnym – Starostwo Powiatowe Łódzkie 1918–1939. Dokument ten zawiera dyspozycję adresowaną do wszystkich starostów byłego powiatu łódzkiego, na podstawie której, kierując się potrzebą zapewnienia bezpieczeństwa Państwa i porządku publicznego „ograniczono czas widowisk i rozrywek oraz zużycie prądu i opału”¹². Podsumowując należy stwierdzić, że akta Urzędu Wojewódzkiego Łódzkiego, Wydziału Powiatowego Łódzkiego oraz Starostwa Powiatowego Łódzkiego, zachowane w zasobie APŁ, stanowią szczególnie cenne źródło dla badaczy dziejów regionalnych¹³.

Niestety, ze względu na stan zachowania, w mniejszym zakresie pozwalają one na szczegółową analizę działalności samego wojewody łódzkiego w latach 1919–1921 oraz podległych mu poszczególnych wydziałów samego urzędu, zwłaszcza w odniesieniu do sytuacji w Łodzi. Lukę tę w pewien sposób uzupełniają materiały archiwalne wchodzące w skład zespołu archiwalnego Akta miasta Łodzi. W tym największym aktualnie zespole archiwalnym znajdującym się w APŁ, zachowało się wiele dokumentów związanych z wydarzeniami lat 1919–1921. W powyższych aktach odnaleźć można także bogatą dokumentację, na podstawie której istnieje możliwość zapoznania się z opiniami różnych sił politycznych, które w ramach swojej aktywności ustosunkowywały się do zagadnień związanych z toczącym się konfliktem.

Nabierające tempa działania wojenne zwróciły przykładowo uwagę skrajnie lewicowych członków łódzkiej Rady Miejskiej, którzy z „niepokojem” odnieśli się do faktu eskalacji konfliktu i wyrazili swój pogląd w uchwale z dnia 3 lutego 1920 r., gdzie czytamy, że: „dalsze prowadzenie wojny, rujnujące życie gospodarcze kraju, podkopując podstawy bytu klasy robotniczej, uniemożliwia również normalne prowadzenie gospodarki

¹² APŁ, Starostwo Powiatowe Łódzkie 1918–1939, *Okólniki i zarządzenia w sprawach ogólnych 1919/1923*, sygn. 1, k. 44.

¹³ Nie należy jednak zapominać, że we wspomnianych zespołach archiwalnych (UWŁ, Wydział Powiatowy Łódzki oraz Starostwo Powiatowe Łódzkie) można odnaleźć także wiele różnych dokumentów – okólniki, korespondencja, sprawozdania, rozkazy wojskowe, ankiety personalne żołnierzy armii polskiej – związanych z działalnością organów administracji rządowej, samorządowej, instytucji oraz organizacji, które znajdowały się ówczesnie poza granicami województwa łódzkiego, co może tylko potwierdzać tezę, że dokumenty, które pozostają w kręgu zainteresowania badacza historii danego regionu, mogą być przechowywane w innych ośrodkach archiwalnych, niekoniecznie zgromadzonych zgodnie z zasadą pertynencji terytorialnej.

miejskiej w kierunku niezbędnym dla klasy robotniczej¹⁴. Co ciekawe, sprawa tej uchwały nie ograniczyła się jedynie do kręgu zainteresowania łódzkiego magistratu. Dokument ów został na wniosek Ministerstwa Spraw Wewnętrznych unieważniony „jako przekraczający kompetencje Rady Miejskiej”¹⁵, o czym poinformował zainteresowanych ówczesny wojewoda łódzki Antoni Kamieński pismem z dnia 26 lutego 1920 r.

Kontynuując należy podkreślić, że w 1920 r. zagadnienia związane z konfliktem polski-sowieckim były dominującym tematem obrad łódzkiej Rady Miejskiej, której członkowie czynnie zaangażowali się w procedowanie stosownych dokumentów czy uchwał, mających na celu utrzymanie „ducha walki” łódzkiego społeczeństwa. Przykładem takich działań jest uchwalenie w lipcu 1920 r. rezolucji, w której czytamy że:

Wobec wypadków na Wschodzie, zagrażających Państwu Polskiemu ze strony imperializmu Rządu Sowieców, Rada Miejska m. Łodzi stwierdza, że naród polski, wywalczywszy niepodległość swoją w walce zbrojnej z najazdem, odeprze wroga, broniąc granic i zagrożonej Niepodległości¹⁶.

W dalszej części omawianego dokumentu znalazła się także uchwała, na mocy której wprowadzono w życie program pomocy finansowej dla pracowników miejskich, którzy zasilili szeregi polskiej Armii Ochotniczej¹⁷.

W kręgu zainteresowania członków łódzkiego magistratu, podobnie jak w przypadku władz powiatowych, znalazły się sprawy związane z zabezpieczeniem finansowym urzędników powołanych do służby w Armii Ochotniczej. Dokumentem ilustrującym te działania jest przykładowo *Uchwała N. 1227*, której wnioskodawcą był wiceprezydent miasta Łodzi inż. Wacław Wojewódzki. Na jej mocy zdecydowano się

wypłacać wszystkim pracownikom miejskim, urodzonym w latach od 1880 do 1889 włącznie, tj. należącym do roczników, objętych poborem, którzy wstąpią do szeregów armii ochotniczej przed dniem 20 sierpnia 1920 r. i zostaną zaliczeni przez Komisję Przeglądowo-Lekarską do kategorii „A”, – żonatym i utrzymującym rodzinę 50% otrzymywanych poborów miesięcznych, kawalerom zaś 25% tychże, oraz zwrócić się do Rady Miejskiej o zatwierdzenie w trybie nagłym niniejszej uchwały¹⁸.

¹⁴ APŁ, Akta miasta Łodzi, *Sprawa zaprzestania wojny oraz wszczęcia pertraktacji pokojowych z Rosją Sowiecką*, sygn. 13170, s. 10.

¹⁵ Tamże, s. 11.

¹⁶ APŁ, Akta miasta Łodzi, *Protokół posiedzenia 43 (II sesji nadzwyczaj.) Rady Miejskiej w dniu 15 lipca 1920 r.*, sygn. 12298, s. 8.

¹⁷ Tamże, s. 10.

¹⁸ APŁ, Akta miasta Łodzi, *Sprawa pomocy dla pracowników miejskich wstępujących do armii ochotniczej oraz idących do wojska z poboru*, sygn. 13193, s. 23.

Pozostając nadal przy tematyce związanej z poborem rekrutów warto też wspomnieć, że w aktach Akta miasta Łodzi znajdują się także liczne karty powołań, gdzie zamieszczano szczegółowe informacje o jednostce macierzystej oraz o osobie podlegającej obowiązkowi służby wojskowej. Przykładem takiego dokumentu może być potwierdzenie powołania do wojska ochotnika Ludwika Krauze¹⁹, sporządzone przez PKU 28. pSK mieszczącą się w Łodzi.

Na podstawie dokumentów znajdujących się w zespole Akta miasta Łodzi można prześledzić inicjatywy i działania ówczesnej łódzkiej Rady Miejskiej, związane nie tylko ze wspieraniem finansowym oraz rzeczowym samych urzędników, ale także z pozyskiwaniem funduszy przeznaczonych na wspieranie materialne „urzędniczych” rodzin, pozbawionych dochodów z uwagi na powołanie do armii pracowników magistratu łódzkiego. Łódzka władza samorządowa nie zapomniała także o rannych żołnierzach, którzy z uwagi na odniesione obrażenia nie mogli wykonywać swoich obowiązków. Przykładem tego typu działań jest uchwalenie 11 sierpnia 1920 r. jednorazowego podatku wojennego na rzecz ofiar wojny²⁰.

Należy również podkreślić, że przeważająca część składu ówczesnej łódzkiej Rady Miejskiej w swoich działaniach wykazywała się, tak bardzo oczekiwaną w owym czasie, dojrzałością polityczną. Toczące się zmagania stały się przyczynkiem do zawieszenia, niestety na krótko, walk politycznych, czego przykładem może być oświadczenie frakcji Narodowej Partii Robotniczej, gdzie znajduje się bardzo interesujący zapis, który warto zaprezentować:

moment obecny jest momentem czynu. Wyraz temu frakcja dała wysyłając 50% swoich członków radnych na front do obrony Ojczyzny. Obecnie popierając bez zastrzeżeń wniosek Magistratu jednocześnie oświadczamy, że na krytykę będzie czas, gdy Ojczyzna wyjdzie przy naszej pomocy z obecnego ciężkiego położenia²¹.

Ostatnimi prezentowanymi dokumentami, które ukazują ducha mobilizacji w łonie łódzkich samorządowców są: *Oświadczenie frakcji Radnych NPR*, *Oświadczenie frakcji Polskiej Partii Socjalistycznej* (dalej: PPS) oraz *Oświadczenie frakcji Ortodoksów-Żydów*. W pierwszym z nich czytamy:

Stwierdzając, że zmobilizowane dzięki hordy bolszewickie świadomie służące celom moskiewskiego imperializmu wdzierając się na ziemię etnograficznie polską zagrażają wolności i niepodległości ojczyzny, uważamy, że

¹⁹ Tamże, s. 40.

²⁰ APŁ, Akta miasta Łodzi, *Protokół posiedzenia 44 (II sesji nadzwyczaj.) Rady Miejskiej w dniu 11 sierpnia 1920 r.*, sygn. 12299, s. 9.

²¹ Tamże, s. 11.

jedynym hasłem całego Narodu Polskiego w obecnej chwili powinno być:
Wszystko dla frontu, wszyscy zdrowi na bój!²²

W drugim dokumencie, który ma już inne zabarwienie polityczne, podkreślono, że

w walce z sowieckim komisarodjerzawiem na ziemi polskiej klasa robotnicza nie spocznie dopóki [...] nie usunie grożącego niebezpieczeństwa. Robotnicy łódzcy, zorganizowani pod sztandarem P.P.S. zgodnie z chlubną i bohaterską tradycją naszej partii, ślubują, że na ziemiach Polki, zajętych przez carsko-sowieckich zaborców przejdą do jak najostrzejszej walki terrorystycznej aż do skutku²³.

Ostatni prezentowany zapis również zawiera deklarację wzięcia czynnego udziału w obronie Polski i widzimy w nim, że w ówczesnej wielokulturowej Łodzi, również wśród osób wyznania mojżeszowego dominowała gotowość do poświęcenia „na ołtarzu Ojczyzny [...] życia i mienia, aby doprowadzić do zwycięskiego wyjścia z tej wojny”²⁴.

Zaprezentowane przykłady archiwaliów znajdujących się w zespole Akta miasta Łodzi pokazują szczególne zainteresowanie władz miasta sprawami wojny polsko-bolszewickiej. Z uwagi na ich znaczną ilość należy podkreślić zwłaszcza ich różnorodność. Ze względu na wielokulturowość ówczesnej Łodzi nie jest to oczywiście zaskoczeniem. Różnice te na szczęście nie doprowadziły do dekompozycji działań, które skoncentrowano wokół myśli: „obrona odzyskanej niepodległości”.

Pozostając nadal w kręgu wydarzeń łódzkich nie można zapomnieć o dokumentach znajdujących się w zespole archiwalnym Łódzka Gmina Wyznaniowa Żydowska²⁵, wśród których należy wyróżnić m.in. pismo Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 28 lipca 1920 r. do Zarządu gminy wyznaniowej żydowskiej w Łodzi w sprawie nadesłania odezwy wydanej przez gminę żydowską. W korespondencji tej znajdujemy potwierdzenie zaangażowania się żydowskich gmin wyznaniowych Warszawy, Łodzi, Częstochowy, Kielc czy Radomia w akcje propagandowe mające na celu nawoływanie do „ponoszenia wszelkich ofiar z krwi i mienia na ołtarzu wspólnej Ojczyzny”²⁶.

²² APŁ, Akta miasta Łodzi, *Sprawa stanowiska Rady Miejskiej w zw. z odezwą Rady Obrony Państwa*, sygn. 13179, s. 2.

²³ Tamże, s. 5.

²⁴ Tamże, s. 8.

²⁵ W dniu 7 II 1919 r. został przyjęty dekret Naczelnika Państwa *O zmianach w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na terenie b. Królestwa Kongresowego* (DzU, 1919, nr 14 poz. 175), który potwierdzał prawo osób wyznania mojżeszowego do posiadania własnego samorządu, w ramach funkcjonujących gmin żydowskich.

²⁶ APŁ, Łódzka Gmina Wyznaniowa Żydowska, *Sprawy wojskowe*, sygn. 287, bp.

Na dokumenty związane z przedmiotowym zagadnieniem można także natknąć się w wielu zespołach archiwalnych związanych z funkcjonowaniem innych ośrodków miejskich wchodzących w skład byłego województwa łódzkiego. I tak przykładowo w Aktach miast Zgierza w *Protokole Nr 39 posiedzenia Rady Miejskiej z dnia 11 maja 1920 r.* znajduje się wniosek, w którym zaproponowano aby:

Rada Miejska z racji ostatnio odniesionych przez Armię Polską wielkich sukcesów w wojnie z Bolszewią, przesłała depesze z wyrażeniem hołdu i podziękowania do Naczelnego Wodza i generałów Iwaszkiewicza i Listowskiego²⁷.

Zagrożenie ofensywą bolszewicką stało się dominującym tematem obrad Rady Miejskiej w Zgierzu w lipcu 1920 r., czego dowodem może być wniosek członków Zjednoczenia Narodowego z dnia 12 lipca 1920 r. o następujące treści:

Zważywszy powagę chwili bieżącej, która wymaga skupienia sił w celu obrony Państwa Polskiego od nawały bolszewickiej, i stosując się do wezwania Rady Obrony Państwa – Rada Miejska nawołuje ludność Zgierza do: 1) Stawienia się do szeregów armii, 2) Zapisywania się do służby wartowniczej, 3) Pracy w Czerwonym i Białym Krzyżu. Jednocześnie wobec spodziewanego przyjazdu do naszego miasta większej ilości uchodźców i rekonwalescentów, rada uchwała przygotować odpowiednią ilość sal fabrycznych, jak również zająć, ew. w porozumieniu z sąsiednimi gminami, letniska okoliczne, przyczem na wydatki uchwała wyasygnować początkowo Mk. 50 000²⁸.

Magistraty miast województwa łódzkiego aktywne były nie tylko w okresie zagrożenia wojennego, ale też starały się, po oddaleniu widma utraty niepodległości, czynnie wspierać – w sposób rzeczowy i finansowy – ludność cywilną i żołnierzy oraz ich rodziny. Władze Zgierza w swoim sprawozdaniu za wrzesień 1920 r. wykazały, że

zajęto się losem ludności ewakuowanej z terenów wojennych, zabezpieczając im schronienie i w wypadkach koniecznych doraźną pomoc. Powołanie roczników starszych do służby wojskowej i uchylenie art. 61 ustawy poborowej wymagało zorganizowania opieki nad rodzinami wojskowych. Uwzględniając obecne ciężki położenie Skarbu Państwa, powołano do życia specjalną Komisję Opieki nad rodzinami wojskowych, która w wypadkach skonstatowania nędzy u rodzin wojskowych kwalifikuje takowe do otrzymania zapomogi awansem z funduszków miejskich²⁹.

²⁷ APŁ, Akta miasta Zgierza, *Protokół posiedzeń Rady Miejskiej za czas od dn. 31 listopada 1919 r. do 16 września 1920 r.*, sygn. 1013, s. 87.

²⁸ Tamże, s. 106.

²⁹ APŁ, Akta miasta Zgierza, *Sprawozdania z działalności Rady Miejskiej 1920–1922*, sygn. 1034, s. 8.

Wśród kolejnej grupy archiwaliów należy wyróżnić dokumentację wchodzącą w skład akt gmin byłych powiatów województwa łódzkiego. Przykładowo w Aktach gminy Widzew występują spisy poborowych, korespondencja z władzami powiatowymi, pisma *Czerwonego Krzyża oddziału zamiejscowego w Pabianicach*, który przykładowo we wrześniu 1920 r. zwrócił się z apelem do Urzędu Gminy Widzew o przekazanie słomy dla szpitali³⁰. W Aktach gminy Chojny znajduje się grupa dokumentów związana ze sprawami finansowymi. Należy w tym miejscu podać choć dwa przykłady takich archiwaliów. Są to: pismo Wydziału Powiatowego Sejmiku Łódzkiego z dnia 5 stycznia 1920 r. do Wójta gminy Chojny w sprawie zebrania funduszy dla Komitetu Daru Narodowego dla Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego³¹ oraz pismo Wydziału Powiatowego Sejmiku Łódzkiego z dnia 25 maja 1920 r. do Wójta gminy Chojny w sprawie pożyczki państwowej, która ma być przeznaczona na odbudowę kraju³².

Ostatnie prezentowane archiwalia to dokumenty należące do Akt gminy Radogoszcz. W jednej z teczek archiwalnych, która wchodzi w skład powyższego zespołu archiwalnego znajduje się odpis *Instrukcji w przedmiocie opieki nad ludnością ewakuowaną z terenów wojennych*³³, sygnowanej w listopadzie 1918 r. przez ówczesnego ministra spraw wewnętrznych Leopolda Skulskiego, byłego nadburmistrza miasta Łodzi. Bardzo interesującym dokumentem, który znajduje się w Aktach gminy Radogoszcz jest także pismo Obywatelskiego Komitetu Wykonawczego Obrony Państwa z dnia 13 września 1920 r. do Wójta Gminy Radogoszcz, gdzie znajduje się informacja o rozpoczęciu wydawania dziennika-plakatu pt. „Strażnica” przeznaczonego dla

szerokich mas ludności, nie mogącej nabywać dziennika, a mający za zadanie budzenie uczuć narodowych tej ludności świata, oraz utrzymania jej w nastroju patriotycznym i gotowości do spełnienia obowiązków obywatelskich³⁴.

Nawałnica wojenna jaka przetoczyła się w latach 1919–1921 przez Polskę odcisnęła swoje krwawe piętno na polskim społeczeństwie. Paradoksalnie, pomimo wielu cierpień jakie musieli znieść Polacy, wydawać się może, że konflikt ten przyczynił się do utwierdzenia w nich samych przekonania,

---

³⁰ APŁ, Akta gminy Widzew, *O poborze popisowych, ochotnikach, ewakuowanych wojskach i zasiłkach wojsk*, sygn. 1452, bp.

³¹ APŁ, Akta gminy Chojny, *O pożyczce państwowej i innych dobrowolnych składkach*, sygn. 1426.

³² Tamże, bp.

³³ APŁ, Akta gminy Radogoszcz, *Uchodźcy*, sygn. 931, nlb.

³⁴ APŁ, Akta gminy Radogoszcz, *Straż Obywatelska*, sygn. 932, nlb.

że w trudzie wywalczona niepodległość jest wartością najważniejszą. Po raz pierwszy od czasów zaborów zmagania z najeźdźcą zostały oparte na wewnętrznych, w pełni samodzielnych i wolnych, siłach polskiego narodu, który – zmobilizowany w tak trudnej chwili – obronił granice swojego kraju. Zwycięstwo odnieśli nie tylko żołnierze bezpośrednio biorący udział w walkach, ale także ta część społeczeństwa, która pozostawała poza linią frontu. W ciągu pierwszych trzech lat istnienia Polska, jako terytorium i społeczeństwo, ponownie powstała z połączenia trzech różnych, funkcjonujących w oderwaniu od siebie, części, stanęło przed ogromnym wyzwaniem – obronić odzyskaną niepodległość.

Jak ogromne było zaangażowanie narodu polskiego świadczyć mogą dokumenty przechowywane w archiwach. W momencie próby stać było właściwie wszystkie siły polityczne na zawieszenie animozji i na podjęcie wspólnych działań instytucjonalnych, jak i propagandowych, które wzmacniały morale ludności cywilnej, w tamtym okresie tak bardzo angażującej się w niesienie pomocy zarówno tej materialnej, jak i niematerialnej, żołnierzom toczącym bój z bolszewikami.

Dowody takich postaw znajdujemy również w archiwaliach spoczywających na półkach APŁ. Zaprezentowany tekst jest częścią większego projektu, nad którym pracują łódzcy archiwiści, a który w założeniu ma, wychodząc naprzeciw potrzebie symbolicznego upamiętnienia wypadków roku 1920, możliwie szczegółowo przybliżyć najważniejsze aspekty związane z wydarzeniami sprzed stu lat. Na zakończenie warto jeszcze wspomnieć, że każdy tekst o tematyce historycznej realizuje, w mniejszym lub większym stopniu, m.in. cele poznawcze i edukacyjne. Nie zawsze jednak podkreśla się jak ważne są źródła w procesie budowania narracji historycznej, a przecież tylko dzięki nim można bezpośrednio, bez zbędnej potrzeby subiektywnej interpretacji, jaką narzucają czytelnikowi w pewnym sensie gotowe już opracowania, zetknąć się z faktami. Ale chyba jeszcze istotniejsze jest dostrzeżenie, właśnie poprzez pryzmat archiwaliów, roli polskiego społeczeństwa i, przede wszystkim, jego wkładu oraz zaangażowania w proces budowy niepodległej Ojczyzny, szczególnie w odniesieniu do ludności, która znajdowała się w 1920 r. poza linią frontu.